

Szatmári Gizella

Élők és holtak képmásai

(Részlet a *Hozsanna, megbélyegzés és klasszicizálódás* – Zala György című monográfiából)

Zala György képmás-alkotó művészete a jellem-ábrázolás, az anyag megmunkálása és a finom részletkidolgozás tekintetében egyenletesen magas színvonalat mutat. Már a müncheni akadémiai évek alatt – tanulmányi feladatként vagy saját kedvtelésére? – több portrét mintázott, mindenekelőtt növendéktársairól. Ilyenek pl. Roskovics Ignác, a dán Charles Frederic Hinne, Karlovsky Bertalan képmásai, amelyeket bemutatkozásképpen a műcsarnoki kiállításokra haza is küldött. Sajnos azonban ezek gipszből készültek és az idők folyamán elpusztultak, létezésükről csak katalógusadatokból, újságcikkekből értesülünk.

Budapestre hazatelepülve az első jelentősebb arckép Blaha Lujza asszonyról készül. A művész – visszaemlékezése szerint – a Mintarajztanodában töltött években (inkább hónapokban...), amikor a Gyöngytyúk (ma: Gyulai Pál) utcában az ún. Feleki-házban lakott (ez a Feleki Miklós és Felekiné Munkácsi Flóra színészpár tulajdonában volt), szorosabb kapcsolatba került a színészvilággal. Az ismeretséget felújítva nyerhetett lehetőséget (és inspirációt) a népszerű színésznő félalakos portréjának megformálására (1885). A mű a „Le rossignol hongrois” – „a magyar csalogány” – feliratot viseli. Blaha Lujza fejtartása, öltözte, gesztusai kiválóan érzékeltetik a kor kedvelt műfaja, a népszínmű hangulatát.

Zala hírneve növekvőben: József főherceg megbízza leánya, Mária Dorottya főhercegnő képmásának

megmintázásával, a Petőfi Társaság Szana Tamás újságíró, művészeti kritikus, a Társaság első titkára mellszobrát készítteti el. 1887 áprilisában Benczúr Gyulát portretírozza.

A festőművész testvérehez írt levelében, az elmaradt kassai családi látogatás miatt mentegetőzve közli: „Zalánál mellszobromhoz sokat modellkedtem, elment az idő”. De nem hiába – az elkészült művel és alkotójával igencsak meg van elégedve.

„Tegnap itt volt Zala szobrász, meghívtuk s Bélával és Dénessel igen takaros esténk kerekedett” – írja. „Mellszobrom, Zala műve kész és nagyon sikerültnek is tartom, úgy hogy tervezem bronzba önteni.... Zala Nektek is elküldte mellkép másomat s hallom, szerencsésen megérkezett. Fogadjátok szeretettel, nagy örömünk lenne, ha valami kis tetszést aratna Nálatok.” A szobor családi fogadtatása is kedvező: „Nagy megnyugvással hallom, hogy mellszobrom örömetekre volt s alig várom, hogy a bronzba öntött példány, melyet műtermemben kitenni szándékozom, megérkezzen már Párizsból”.¹

Különös, hogy Kossuthról tervezett portréja – bár a művész maga kezdeményezte a személyes találkozást, és engedélykérés céljából a Dolnay Gyula által szervezett turin-párizsi kirándulás résztvevőjeként meg is látogatta a „turini remetét” 1889 nyarán – végleges formát nem öltött. Csupán egy gipsz kezdeményét őrzi a Nemzeti Galéria. Pedig – mint a *Vasárnapi Újság* írja – Kossuth „sokat beszélt az aradi vértanúszoborról Zalával,

megmagyarázta annak koncepcióját és kivitelét” – tehát a művésznak elegendő ideje lehetett megfigyelni arcvonásait. Lehet, hogy éppen az aradi szoborral kapcsolatos feladatok foglalták el túlságosan és nem maradt elegendő ideje a portré befejezésére. (1890-ben egyébként Róna József készítette el Kossuth képmását).

Sajátos szerepet kap a portré az aradi Szabadság-szobron. Az emlékmű a nagyszerű történelmi események résztvevőinek a túlerővel is szembeálló hősiessége, és célját el nem érő küzdelme miatt vegyes érzelmeket kelt: a dicsőség, az elszántság, a hazaszeretet, a gyász és a fájdalom érzéseit. Mindezekre – az allegorikus csoportozatok mellett – a tizenhárom aradi vértanú élethűen megfogalmazott medaillon-arcképe figyelmeztet. Közületi megbízást kapott a művész Ligeti Antal festő, a Magyar Nemzeti Múzeum egykori képtárőre (mai szóhasználat: muzeológusa) mellszobrának mintázására. Zala az idős pályatárs vonásait, az öregkor külső jegyeit a valósághoz híven, mértéktartó naturalizmussal jeleníti meg, „bravúros realizmussal” – tartja Lyka Károly.

1890-ben, ill. az 1890-es évek első felében mintázza a jó barát, Lukács Ágoston kiterjedt családjának szép, dekoratív hölgytagjait, mindenekelőtt Jármay Béláné Lukács Ilonát, Zsigmondy Dezsőné Jármay Editet, valamint Zsigmondy Jenőné Bartolovics Matildot. Valószínűleg készült mellkép Zsigmondy Jenőről is.

Ekkortájt készülhetett (stílusjegyeit tekintve) a titokzatos *Tanulmányfej*, mely igen sok fejtörést okozott a Zala munkásságával foglalkozó kritikusoknak, újságíróknak. Ki lehet ez a fájdalmas tekintetű, az eltávozó után messzire révedő, finomarcú asszony? Sajnos, mindezidáig nem sikerült azonosítani! A szobor a Műcsarnok 1916/17. évi téli kiállításán volt először látható(!), amikor is elnyerte a Ferenc József által 1911-ben alapított Király-díjat. Némi egyszerűsítéssel és adatokkal alá nem támaszthatóan – 1963-ban Feleségem elnevezést kap. Igen ám, de a művész csak évekkel később, 1924-ben köt házasságot vagy volt talán egy korábbi kapcsolata is? Ezt máig nem sikerült kideríteni.

A 90-es évek termése Horvát Boldizsár, az 1867-es Andrassy-kormány igazságügy-miniszterének

mellszobra, amely – kis túlzással – a művész családi arcképcsarnokában is helyet kaphatna: Horvát miniszter Zala György és Gizella első unokatestvérének, Láng Lajosnak az apósa.

A színműíró Csiky Gergely képmását a Kisfaludy Társaság rendelte meg. Jókaiét éppenséggel maga az író, amikor tisztelői félvívásados írói munkásságának megünneplésére készülődtek. Maga a jubiláns fogalmazott ekképp: „...majd magam helyett elküldöm mindenüvé azt a remekül készült mellszobromat, amelyet most végzett be Zala György művész barátom. Az legalább ott marad emlékül s a lelkeknek egy darabja is vele.”. A szoborról, melyről a *Budapesti Hírlap* azt állítja, „kitűnően van találva”, de a Magyar Génusz (emilio) szerint „volt már jobb is Zalától” – elkészült márványban és bronzban, valamint „iskolák, társaskörök és szerényebb sorsú műkedvelők” számára bronzalut futatott gipszből is.²

1896-ban a művész alkalmilag kirándult a szecesszió területére. Merész kísérletet tett: többféle színes márvány felhasználásával mintázta meg barátja, Szemere Attila feleségét, Morawetz Henrikát, felhagyva a klasszicizáló-akadémikus-naturalista stílus idáig tőle megszokott jegyeivel. Az arc nem

Zala György:
Tanulmányfej

a szokásos szabályos, bájos. Jellegzetes, egyéni vonásai öntudatos, modern, egyéni gondolkodású asszonyt láttatnak. Talán Karlovszky Bertalan festőművész, egykori növendéktársa inspirálhatta az újszerű megoldásra, aki ugyanekkor festette meg a hölgy merész profilját – arany alapra?

A közületi megbízások közül is kiemelkedik 1897-ben a Magyar Államvasutak Igazgatóságáé. A cég a „Nyugati pályaház udvari váróterme” részére rendelte meg Őfelségeik, I. Ferenc József és Erzsébet királyné portréit – a művész úgyis a pályaudvar egyik raktárhelyiségében mintázta a millenniumi emlékmű különösen nagy helyet igénylő központi alakját, Gábor arkangyalt és Árpád vezért.

Az óhaj, nyilván Lukács Béla kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter támogatásával, eljutott az uralkodóhoz, aki a ma is meglévő gipsz terv felirata szerint – „természet után Zala György 1897 október” – hajlandó volt legkegyelmesebben modellt ülni. A *Vasárnapi Újság* azt is tudja, hogy a nevezetes esemény október 23-án történt, amikor is „1-től ½ 3-ig ült őfelsége Zala Epreskert-utcai műtermében.”³

A MÁV illetékesei feltehetően ismerték Stróbl Alajos királyportróját, amelyet 1884-ben az Operaház számára mintázott, de valószínűleg szívesebben állítottak fel egy saját megrendelésre, újonnan készült művet.

A királynét a képmás az 1867-es koronázáson viselt magyaros díszruhájában örökítette meg.

Mindkét alkotás országosra számos példányban elterjedt, Beschorner Alexander Markus és fia császári és királyi udvari műércöntők 1/3 életnagyságú méretben sokszorosították.

Andrássy Gyuláról, a kiegyezés utáni első magyar kormány miniszterelnökről, a későbbi közös külügyminiszterről, Zala a család megbízásából mintázott domborműves mellképet a krasznahorkai, ill. betléri kastély számára, síremléket Töketerebesre, 1902-ben a budai Vár új, Hauszmann Alajos tervezte ún. krisztinavárosi szárnyába reprezentatív portrét. Az arcvonások hűséges tolmácsolására törekszik az 1906-ban az Országház déli homlokzata előtt felállított lovas emlékszobor esetében is.

A királyi palotába Andrássyé mellett Deák Ferenc portréja is bekerül – mindketten fontos szerepet

Zala György:
Deák Ferenc
portrészobra

játszottak a kiegyezés diplomáciai előkészítésében – majd a „haza bölcséről” másfél évtizeddel később, Szeged város rendelkezésére, egészalakos szobrot is mintáz, mely különféle szimbólumok közé állítva az államférfit, arcvonásait naturalisztikus hűséggel fogalmazza meg.

Az emlékszobor felavatását a város 1914 júliusára tervezte, ez azonban a világháborús események miatt megghiúsult. Felirata máig érvényes: „Amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse visszahozhatják, de miről a nemzet félve a szenvedésekről, önmaga lemondott, annak visszaszerzése nehéz és mindig kétséges”.

Végigtekintve Zala portréművészetén – megmintázta az uralkodói párt, elkészítette neves politikusok (Andrássy Gyula, Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Horthy Miklós), közéleti személyiségek (Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter), számos író (Jókai Mór, Csiky Gergely, Bartók Lajos, Szana Tamás), művésztársak (Benzúr Gyula, Karlovszky Bertalan, Roskovics Ignác, Tolnay Ákos), színészek (Blaha Lujza, Horváth Zoltán, Paulay Ede, Gyenes László) arcképszoibrait, megmintázott jó

Zala György:
Erzsébet
királyné

ismerősöket és barátokat – gondoljunk pl. a Jármay és a Zsigmondy családra – csak egyvalakit nem, mégpedig saját magát!

Lehet, hogy ezzel akadémiai évei alatt megpróbálkozott, de a képmás, amely valószínűleg gipszből készült, eltűnt, megsemmisült. Később már nem került rá sor: hazajöve Magyarországra rövidesen fontos megbízásokat kapott, gyors sikereket ért el, közismert lett és arcvonásait az egyre nagyobb teret hódító fényképészet kiváló művelői – pl. Halácsy az „atelier parisien”-jében készült felvételeivel, azután Strelisky (apa és fia), Weinwurm Antal és nyomukban az újságrajzolók, elsősorban a *Vasárnapi Újság*ban népszerűsítették.

A „holtak képmásai” inkább csak elvétve, de megjelennek síremlékein.

Első idehaza készült alkotása Laborfalvi Róza Kerepesi temetőbeli sírján áll (1887). Nem tartozik legsikerültebb alkotásai közé: a színésznő domborműves arcképét palmaág és a művészetére utaló jelképek veszik körül. Képmás-relief díszíti Tahi Antal festőművész nyughelyét is (1904).

Önálló, kerek portré áll Csukássi József író, lapkiadó és szerkesztő (1893), ill. Komócsy József író, a Petőfi Társaság alapító tagja és alelnöke (1903), valamint Ludvigh Gyula vasútépítő mérnök, a MÁV elnök-vezérigazgatója sírján (1930 körül). Utóbbi Orbán Antallal közös munkája.

Komócsy József portréja kiegyensúlyozott, derűs egyéniséget mutat, semmi nem utal a halálra, elmúlásra. Zala feltehetően személyes, jó kapcsolatban lehetett vele (a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik a gipsz tervet, amelynek felirata – „Józsi barátom emlékére Zala György” – több érzelmet tükröz, mint hasonló munkái).

Krúdy Gyula is megemlékezik az elhunytól: „... vacsorázó költő volt. A Lövész utcai Capdebóházból a Szervita téri Kispipáig haladva rendszerint társaságot gyűjtött, amelynek a körében megünnepelte az estét. A Bátoriban, a Fiúméban mindig akadtak írók, akik itt a jó szerencsét lesték.. Ez volt Komócsy karrierje, teremtett olyan vidám hangulatot a pesti kocsmáéletben, agglégények, költők, írók keserves világában, hogy a legbúsabb emberek is letették a halál óhajtását!”⁴

Csukássi József síremlékén (is) visszaköszönnek a *Fiatal anya síremlékének* (korábban ezt *Mária és Magdolna* néven ismerhettük) bizonyos motívumai, de még inkább a Lukács Antal sírján álló kompozíció részleteiben (1912).

A későbbiek során Zala az elmúlás, gyász keltette érzelmeket, a hátramaradottak fájdalmát, kétségbeesését a rá oly jellemző művészi eszközökkel – a szimbólumokkal – tolmácsolja.

Igaz ugyan, hogy nem minden megbízója kedvelte ezt. Wohl Janka író, lapszerkesztő, akinek szalonjába a művész is bejáratos volt, testvére, Stefánia síremlékét rendelte meg. Zala görögös stílért készített, rajta ülő fehér márvány nőalak, egyik kezében tábla, a másikban íróvessző – akár mint Klió, a történetírás múzsája (noha Stefánia a szépirodalomban jeleskedett) – s a táblán jelmondat: „Az élet kegyetlen”. Janka rendkívül elégedetlen volt. „Mindenki utálja azt a sírkövet” – írja Justh Zsigmondnak. „Roppantul desperátus vagyok – Zala valóban nem dicsekedhetik vele.”⁵

A Pekár-család síremlékén (1897) megjelenik maga az elhunyt hölgy – kecsesen és fiatalon, kezében palmaággal, amely a remélt túlvilági

megdicsőülésre utalhat. (A klasszicizáló elemekből komponált fülke-architektúrát Schickedanz Albert tervezte).

Beöthy Ákos politikus és publicista sírján (1905) egy oszlop előtt búsuló kuruc vitéz üldögél. Ahogy a nekrológ írja, Beöthy volt „az utolsó kuruc, mert háború és harc volt az élete... éles szavú debatter volt élőszóval, tudós történelembúvár könyveiben”.⁶ Az oszlop tetejét magyaros-szecessziós motívumok díszítik, köztük valaha a nagyszentmiklósi aranykincshez tartozó, ökörfejű ivócsanak másolata állt. (2007-ben ennek nyoma veszett.)⁷

Beniczky Gézáné Almásy Mária grófnő emlékének (1912, Kétegyháza, Békés megye, kastélypark) az anyának és gyermekeinek összekapaszkodó alakjai az elválás fájdalmát és a síron túl is élő anyai szeretet erejét éreztetik.

Talán a legkifejezőbb, legartisztikusabb Zala temetői művei között a Bayer-Krucsay család síremléke (1924) a Kerepesi temetőben. A fülke-architektúrába belépő nőalak (leplével alig takart akt) visszafordíthatatlanul saját útjára lépett, a még ismeretlen, láthatatlan, nem evilági jövőbe, véglegesen elvált itt hagyott szeretteitől.

A reprezentatív síremlékek közül gróf Andrássy Gyula szarkofágját (1893) emeljük ki, amely – bár Márkus József főpolgármester felajánlja a családnek díszes síremlék építését a Kerepesi temetőben – mégis a Töketerében emelt mauzóleumba kerül. (Utóbbi Meinig Artúr műve.)

A hamvakat tartalmazó márvány szarkofág négy fekvő oroszlánfigurán nyugszik. Előtte gyászoló női alak – egyes források szerint géniusz –, modelljeül az elhunyt leánya, Ilona szolgált – kifejezve nemcsak a gyermek, a család, hanem az egész haza gyászát, a nagy veszteség miatt érzett fájdalmát. Vele szemben kitért szárnyú angyal őrzi a halott nyugalomát – és nemcsak „a béke szimbóluma”, hanem „hatásosan ábrázolja az áldás szellemét”, amelyet az elhunyt egész áldásos tevékenységével kiérdemelt...⁸

A szarkofág 1893 októberében készen állt, de a térdelő női alak, ill. az előtérben elhelyezett festmény, Munkácsy Mihály Golgotájának egy változata csak a későbbiekben került a helyére.

Erzsébet királyné síremléke (Bécs, 1900) – már említettük a művet a 2. fejezetben – különböző

jelképekkel igyekszik utalni I. Ferenc József hitvesének életére (tövisszörű, térdeplő kis angyalok, virágkompozíció pálmalevelekkel) – ő maga már nincs jelen, földi környezetéből végleg eltávozott.

A XX. század első évtizedében Zala befejezte Andrássy Gyula lovas szobrát, továbbá a millenniumi emlék király- és vezérszobraival foglalkozott, majd jött a világháború s a még el sem készült mű Habsburg-szobraikat ledöntötték a feldühített budapestiek –, s mikor az ország politikai-gazdasági-társadalmi helyzete úgy-ahogy konszolidálódott, ezeket kellett pótolnia, ill. folytatni a munkálatokat.

Még nem zárult le az Erzsébet királyné köztéren elhelyezendő emlékszobrára hirdetett pályázat sem. Ez 1900 és 1922 között öt fordulót ért meg, majd végül, az utolsó fordulóban nyert Zala és Hikisch Rezső építész közös terve.

Amikor Klotild Mária főhercegnő, József Károly főherceg, József nádor fiának özvegye 1927-ben elhunyt, a család, nevezetesen József Ágost főherceg Zalát bízta meg szülei síremlékének elkészítésével. Sz.(Szentgyörgyvári) Gyenes Lajos az eseményt fel kívánja használni Zala tekintélyének helyreállítására, melyet a régóta húzódó millenniumi emlékmű befejezetlensége ugyancsak megtépzott, valamint felhívja az illetékesek figyelmét a művész rendkívül rossz anyagi körülményeire is.⁹

Megemlíti néhány befejezésre váró művet, melyek gipszben vagy agyagban várnak a sorukra, majd a mérleg másik serpenyőjébe is helyez valamit. „József királyi herceg szüleinek a budai Nádor-templom kriptájában felállítandó szarkofágján dolgozik a mester most, mely román stílusú kompozícióban ábrázolja a halott fenségeket.”

A síremlékek a budai királyi palota Szent Zsigmond kápolnája alatti ún. Habsburg nádori kriptába kerülnek. A temetkezőhelyet József nádor alakíttatta ki családjá számára. Az első ide temetett családtag, leánya, Erzsébet Karolina volt 1820-ban. (Ezért nevezi Szentgyörgyvári Gyenes „Nádor-templom”-nak.) A kriptá belső kiképzése a firenzei Medici-kápolnát idézi.

Zala valóban a burgundiai francia román-gótikus

sírszobrászat hagyományaihoz visszanyúlva mintázza meg a síremléket. Stílusválasztása az elhunyt főhercegnő származására utal: nagyapja Lajos Fülöp francia király, édesanyja Klementina orleansi hercegnő volt. A szobrász az elhunytak egész alakos márvány alakját a kettős szarkofág tetejére fektette. Arcvonásaikat halotti maszk segítségével mintázta meg. Lábuknál hatalmas, szintén márványból faragott virágcsokor, fejük fölött a béke (örök nyugalom) kitárt szárnyú angyala őrködik.

Ugyancsak a nádori kriptában állították fel József nádor szobrát – az alsúti mű kissé „kibővített” testvérpéldányát, melyen a nádor, a Habsburgok magyarországi ágának megalapítója, kinyújtott karját védő-óvó mozdulattal terjeszti a magyar királyi korona fölé.

„Zala György nagy művészetének József királyi herceg családja nem először fejezi ki hódolatát e monumentum megrendelésével” – folytatódik a fent idézett cikk – „sokat dolgozott ő a magyar Palatinus családjának s néhai Erzsébet királyné első hódolatát Zala művészetének szintén József királyi herceg családjával vonatkozásban fejezte ki akkor, midőn megköszönte Zalának, hogy oly nagyszerűen véste márványba az ő kedves ‚nieszének’ képmását.”

Erre 1885-ben, a budapesti országos általános kiállítás alkalmával kerülhetett sor, amelyen József Károly főherceg külön engedélyével a nagyközönség elé bocsátották Mária Dorottya főhercegnő fehér carrarai márványból faragott, frissen készült mellszobrát. A portrét egyébként Klotild főhercegnő rendelte meg, s mivel leánya (József nádor unokája) szívesen foglalkozott festéssel, a jól sikerült alkotás az alsúti műteremben kapott helyet.¹⁰

Ami pedig a „niesz” (niece – unokahúg) személyét illeti, távoli rokonság valóban létezett: Erzsébet királyné testvére, Zsófia, 1868-ban Ferdinand (1844-1910) orleansi herceggel kötött házasságot, Mária Dorottya anyja, Klotild (1846-1927) orleansi hercegnő volt. Mindketten I. Lajos Fülöp francia király unokái.

József nádor fogadalmi szobrát Zala 1887-ben mintázta meg az alsúti főhercegi kastély kápolnája számára. Látszik, hogy a család valóban

József nádor
fehérmárvány
szarkofágja
Zala György
szobrával

rendkívül meg volt elégedve tevékenységével, mert évtizedekkel később – mint fent említettük – a szobor másolatát, ill. a főhercegi szülők síremlékét is megmintázhatta.

Mégis kissé túlzásnak tartjuk Sz. Gyenes Lajos szóhasználatát, ami a „hódolatot,” illeti – nem inkább a művésznek kellett volna respektálni uralkodója hitvesének elismerését?

A korábban említett feladatok sora a világháború eseményeinek hatására csakhamar – kényszerűségből – kibővült. A kegyeletes megemlékezés sajátos formát öltött: a hősi halottak, a háborús tragédiák következtében elhunytak tiszteletére Magyarország városaiban és falvaiban a kollektív emlékezet ébrentartása érdekében emléktáblákat, oszlopokat, szoborműveket emeltek.

Az Iparművészeti Társulat már 1914 őszén pályázatot hirdetett hősi emlékművek tervezésére. 1915-ben az Építőművész Szövetség is csatlakozik. 1917-ben pedig az állam törvénybe foglalta a hősi halottak emléke megörökítésének, ill. emlékjelek állításának kötelezettségét.

„A megvalósult hősi emlékek egyik csoportja...

a síremlékekkel rokon. Másik csoportja azonban emlékművé és így a kor mindenkori ideológiai változásainak tükrözőjévé vált.” (A mondat második fele természetesen minden kor(szak) emlékműveire egyformán érvényes.)¹¹

Zala 1925-ben megbízást kap Nagykőrös városától, nevezetesen a kultúrát és a művészetet lelkesen támogató Dezső Kázmér polgármestertől, a város hősi halottaira emlékeztető reprezentatív köztéri szobormű készítésére.

Feltehető, hogy ekkortájt adományozza az alakulófélben lévő városi múzeumnak Jókai mellszobrának gipszmintáját (az író születésének centenáriuma alkalmából) – és ezt még több hasonló gesztus fogja követni, úgy hogy Kőrösön komolyan foglalkoznak egy gipszmúzeum felállításának gondolatával.

1925 májusában a lapok 800 hősi halott nevének megörökítéséről és az emlékszobornak a közeljövőben történő felavatásáról írnak. Ismeretes a szobor terve, közli a *Magyarság, az Új Idők* – „Hungária klasszikusan szép alakja, egyik kezében babérággal, mögötte a hősiesség szimbolizált alakja”. A talapzatra applikált, harcoló katonákat, ill. az elesett hősokeket sirató asszonyokat ábrázoló bronz domborművek előképeit (első megfogalmazását) a *Kő és Műkő* folyóirat 1925 októberi számában mutatja be.

A komoly, átszellemült arcú, lesütött szemű, impozáns nőalak némiképp emlékeztet az aradi *Szabadság-szobor Hungáriájára* (talán nem is véletlenül), de itt a magyar szent koronát viseli, jelképezve, hogy a katonák Szent István birodalmáért, a hazáért áldozták életüket. Az oroszán és Hungária kettősében tovább él Zalának a szabadságharc-emlékmű 1907-es pályázati fordulójára benyújtott tervének egy részlete: a bátorságot jelképező oroszán és a szabadság fáklóját emelő géniusz csoportja.

Az emlékművet 1927. június 14-én avatták fel a kormányzó jelenlétében (nagy megtiszteltetés nemcsak a városnak, de a művésznek és művének is!)¹². Ugyancsak ebben az évben Zala a gipsz tervet felajánlja Dezső Kázméréknak. Ezt követi 1930-ban a szegedi *Nemzeti megújulás* dombormű mintája, 1934-ben az Arany János szoborpályázatra beküldött egyik tervének részlete (a kis ülő alak

az Arany János Emlékmúzeumban kap helyet), valamint 1935-ben Árpád vezér lovas szobrának, ill. Gábor arkangyal milleniumi szobrának eredeti terve.

Nagykőrös rendkívül meg van elégedve a hősi emlékművel (és joggal, főleg ami a központi nőalak, Hungária megmintázását illeti), a gipsz tervek adományozásával nemkülönben. Elismerésük gyanánt a művészt díszpolgári címmel tüntetik ki (1934). Zala igen előkelő „társaságba” kerül: a város díszpolgárai – többek között – Jókai Mór (1893), Apponyi Albert (1921), Bethlen István (1926).

A gipsz tervek és minták sorsa szomorúan alakult. Az emléket gipszmúzeum felállítására anyagi okok miatt nem kerülhetett sor, és – mint arról a későbbiekben értesülünk – Árpád vezér és Gábor arkangyal szobrát nem tudják elhelyezni, sorsuk nyilván a megsemmisülés.¹³ Árpád feje mégis megmaradt, s a Nemzeti megújulás domborműből is őriz egy töredéket – egy katonafejet – a nagykőrösi Arany János Múzeum.¹⁴

1927-ben a Hősök Emlékét megörökítő Országos Szövetség és a Képző- és Iparművészek Országos Gazdasági Szövetsége hősi emlék pályaterv kiállítását József főherceg tábornagy nyitja meg a Múcsarnokban, augusztus 19-én. (A dátum megválasztása is fontos!) A pályázatra könnyen megvalósítható, nem túl költségigényes emléktípusokra várnak terveket, gondolni kellett ugyanis a kisebb, szegényebb települések lehetőségeire is.

Zala - Pásztor Jánossal és Szentgyörgyi Istvánnal együtt – a pályázaton első díjat nyert. Öt tervet nyújtott be. Az egyik a vizmai Lukács Antal síremlékére emlékeztet, ill. ezen keresztül a Fialat anyja síremlékére (amely korábban Mária és Magdolna néven volt ismeretes). A kereszt tövében a térdeplőre lerogyott fájdalmas anya, ölében halott fiával – az égietől vár vigasztalást. Ennek a tervnek bárhol is történt felállításáról nincs tudomásunk, valójában nem is alkalmas köztérre, inkább egyedi síremlék képzetét kelti.¹⁵

Szerepel a pályázaton egy további allegorikus műve is. Ez a Huszár hősi emlékmű nevet viseli. „Lerogyó ló nyergéből zuhan le a tört kardú huszár. Szívét golyó járja át, a ló szügyébe is halásos

sebet vágott a fegyver... e megdicsőülő jelenet magasztos allegóriát nyer azzal, hogy az angyal tekintetében mindent feloldó szeretettel öleli át a halott huszárt.”¹⁶

E terv alap gondolata már a millenniumi emlékmű tervezése idején foglalkoztatta a mestert. A kompozíció akkor a *Vértanú halála* címet viselte. Az emlékmű egyik pillérére szánta, a *Szántóvető* párdarabjaként. Mivel ez nem illett az emlékmű tartalmi koncepciójába, mást gondolt: szívesen felhasználta volna 1899-ben, a Petőfi-ünnepségek idején, a költő halálának félszázados jubileumán, amikor úgy remélte, talán a segesvári ütközet megjelenhet majd az egyik domborművön. Ez is meghiúsult.

1867-ben, nem sokkal a kiegyezés és Ferenc József magyar királlyá történő koronázása után Pólya József doktor, Pest város közgyűlésének tagja indítványozta a szabadságharc emlékének megörökítést. Természetesen csak köztéri szoborműről lehetett szó! Mire a mű helyével kapcsolatos viták elcsendesültek, a szükséges anyagiak is rendelkezésre álltak, 1899-ben(!) a főváros meghirdette a pályázatot.

A pályázaton Zala is részt vett és az 1907-es fordulón 2. díjat nyert. Az architektúra egyik, talán kevésbé jelentős részén megint csak megjelenik „a lováról leeső sebesült honvédek karjaiban tartó géniuszt”.¹⁷

Milyen terveket mutatott be még Zala ezen az 1927-es pályázaton? Volt még itt egy Hunnia, valamint egy rohamsisakos honvéd, amelynek a figurája Tersánszky J. Jenő kritikája szerint kissé túl kecskes(!) és amelyik a későbbiekben az Egyetemi hősi emlék csoportozatának tagja lesz. (Ezeket tartja a legjobbaknak, „pedig ezek kellene, hogy a középszerűek legyenek”.) Sokkal jobbakra volna szükség – tartja. De mi az oka ennek a méltatlanul alacsony színvonalnak?

„Kedves testvéreim a szobrászatban... én tudom, hogy rettentő és keserű küzdelmük van valamivel, amit boldogulásnak hívnak és ami, sajnos, nem a tehetséghez van fércelve, hanem... hivatalos ízlés, baráti tapintat, korlátoltság és több efféle csúf és szomorú dolgokhoz.”¹⁸

Vannak persze más hangok is. A *Magyarság* cikkírója így látja Zala műveit: „... szárnyas szellemének

romantikus előkelősége, nagyúri páthosza, mindig elvont eszmei szimbolizmusa szinte már idegen ebben a környezetben. A mennydörgés – mondotta ma, munkáira mutatva egy kritikus s valóban Zala olyan fenséges, nagyszerű és távoli már nekünk, mint a mennydörgés”.¹⁹

Szólnunk kell még két jelentősebb és a világháborúhoz, ill. az utána következő időszak politikai eseményeihez kapcsolódó alkotásról.

1930. november 4-én leplezik le Budapesten a hősi halált halt egyetemi hallgatók tiszteletére állított emléket, a központi egyetem mellett. Az Egyetemi templom külső falába illesztett kompozíció nem aratott osztatlan elismerést. „Sikerületlenségével minden elődjét lefözi” – írja a *Nyugatban* Farkas Zoltán és Zala szemére veti „nyugtalan naturalizmusát”. Valóban igaz, hogy a mű architektúrával való kapcsolata erőltetett, mi több, az egyes alakok – a diákcsoport, az összeroskadó katona és a fölöttük lebegő géniuszt – térbeli elhelyezkedése sincs összhangban egymással: egyikük három dimenzióban, másikuk reliefszerűen van ábrázolva, és a géniuszt – melynek szerepeltetéséről Zala sajnos semmiképp nem tud lemondani – szinte rajzosnak mondható!

Farkas Zoltán szerint „védelemben (kellene) részesíteni azt a gyanútlan nézőt, aki kíváncsian rajtafelejt szemét az utca effajta díszein...”²⁰

A *Nemzeti megújulás* emléke (Szeged, 1930) 1946-ig a Dömötör torony falán volt elhelyezve. A hozzá készített és stílusában a középkori eredetű építményhez igazított kőkeretet 1959-ben bontották le.

A munkálatok előkészítése 1924 februárjában indult. Aigner Károly főispán, Somogyi Szilveszter polgármester és más helyi notabilitások (köztük volt a múzeumigazgató Móra Ferenc is) kezdeményezték, hogy a szegedi nemzeti kormány és a nemzeti hadsereg megalakulásának 5. évfordulójára a királyi törvényszék épületére emléktábla kerüljön. 1925 februárban készen is van a végleges terv, de egy év múlva úgy látszik, inkább a Dömötör torony lenne az alkalmas hely. A bronz relief központi figurája Horthy, aki mint főparancsnok átveszi a nemzeti zászlót a baloldalt csoportosuló katonáktól. Mögötte – a relief jobb oldalán – a miniszterelnök (Bethlen István) – utalás

a megalakult kormányra – és egy magas rangú tiszt áll. A kompozíciót katonák további csoportja zárja be. Felettük – felhők között – az elmaradhatatlan, kitárt szárnyú nemzeti génusz (angyal) Szent István koronájával. A naturalista hűséggel ábrázolt csoportozat hatását a stílusterés inkább csökkenti, mintsem a remélt monumentalitást eredményezné.²¹

A mű gipsz tervét Zala 1933-ban Nagykőrös városának adományozta.

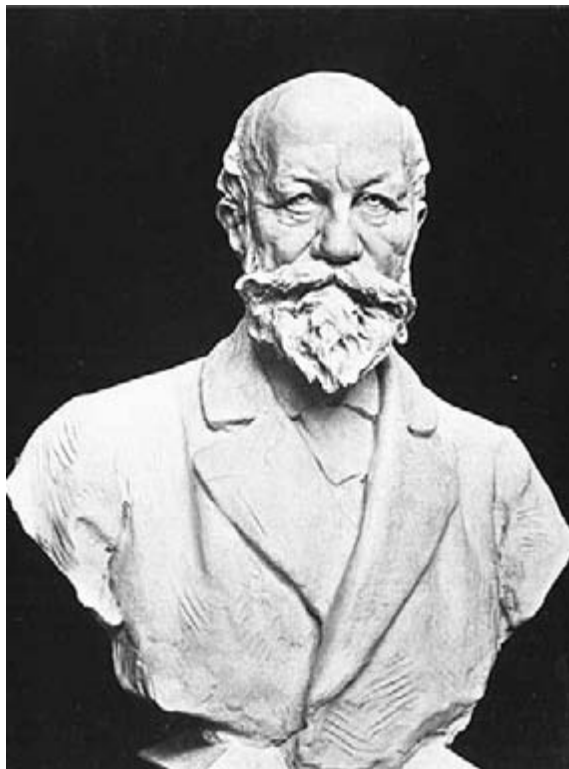
Áttekintettük nagy vonalakban Zala képmásteremtő tevékenységét. Az arcvonások ábrázolása olykor – portrészobrainál, síremlékeinél – központi szerepet kap, máskor – köztéri emlékszobrok esetében – Andrassy, Deák – kiegészítő eszköz, a hősi emlékek esetében csak virtuálisan vannak jelen, a szemlélőben kelnek életre.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül alig ismert grafikai-rajzművészeti munkásságát. A katalógus-adatok is alig néhány lapról tudnak, közöttük van képmás és karikatúra, sőt karikatúraszerű önarckép is.

Tudjuk, hogy Jókai félévszázados írói jubileumát nagy fénnel ünnepelte az ország és az események előkészítésében és lebonyolításában a művészársadalomnak is nagy szerepe volt. Zala – többedmagával – tagja volt az ún. nagybizottságnak, valamint ő faragta márványba az író arcmasát.²²

A magyar szobrász- és festőművészek egy díszes kivitelű, gótizáló stílusú szekrényében (Schickedanz Albert tervét Fischhof Jenő „bőrmetszésben és műfaragásban jeles mester „kivitelezte), mintegy 100 akvarellt, toll és krétarajzot ajándékoztak az írónak. Zala öreg férfit ábrázoló Tanulmányfeje szén és krétarajz technikával készült. Kacziány Ödön a *Vasárnapi Újság*ban lelkes kritikával fogadta: „... jól jellemez, kitűnően domborít... még a hangulatot s a fény és árny helyes változatait is oly jól érvényesíti, mint bármelyik rajzoló művész”.

Egyes források szerint a szóban forgó rajz-együttes mindegyik lapjának az író valamelyik regényéhez, írásához kellett kapcsolódnia, de Zala ill. a *Tanulmányfej* esetében, ismerve Jókai gazdag, szerteágazó munkásságát, ezt nem tudjuk megállapítani.

Zala György:
Jókai Mór
portrészobra

A későbbi évekből rajzokat, grafikus vázlatokat nem ismerünk. Ha voltak is, nem maradtak meg az utókorra. Herman Lipót egy mondata mégis a kutatás továbbfolytatását inspirálta. A Fészek művészklubra emlékező művében ugyanis ezt olvashatjuk: „Szemtől szembe láthattuk Zala Györgyöt, a nagy szobrászt (aki remek karikatúra fejeket tudott festeni)”²³ S valóban, 1904-ben a Nemzeti Szalon 2. vízfestmény, rajz és metszetkiállításán Zala öt színes rajzzal szerepel. Ezek között három, közelebből meg nem nevezett arckép, egy további a „Pali bácsi” címet viseli (csak nem Szinyei??), egy pedig „az éhes piktort” ábrázolja.

Mindegyik mű magánosok (Baumann Márton, dr. Steiner Béla, ill. Baronyi Artúr) tulajdonában volt. Baumann Márton építész képeket is gyűjtött, az 1902/3 évi téli műcsarnoki kiállítás vásárlói között olvashatjuk a nevét. Dr. Steiner Béla ügyvéd vitte Zala egy-két peres ügyét. Baronyi Artúr a Baronyi-bankház (1904-ben V. Deák Ferenc u.17.) tulajdonosa, a Ferenc József rend lovagja, a Nemzeti Szalon „pénztárosa” – mondhatjuk: gazdasági vezetője volt. Ő vette meg a kiállítottak közül fellelhető egyetlen darabot. Tulajdonából a

rajz Ambrozovics Dezsőhöz került, majd özvegye 1936-ban végrendeletileg a 469 műből álló gyűjteményt – benne Zala rajzát – a szegedi Móra Ferenc (akkor még Városi) Múzeumra hagyta.²⁴ Az „éhes”, nagy hasú piktor széles bőrvében számos ecset, vakarókés, még sapkája mellé is hosszúnyelű festőszerszámot tűzött. A frissen odavetett rajz feltehetően hirtelen ötlet szülötte, ezért közvetlen,

emberi. Felirata szerint: „Megrovási rajz, csináltam mérgemben Budapesten Zala Gyuri”. Dátum sajnos nem szerepel rajta, de nagy valószínűséggel 1904 előtt készült.

Csak sajnálhatjuk, hogy hasonló lapok – természetükénél fogva – nem maradtak fenn, hiszen több is akadhatott, de eltűntek, megsemmisültek az idők folyamán.

Jegyzetek

1/ Benczúr Gyula leveleskönyve, szerk. Bellák Gábor, Bp. 2004. 113, 114 és 115. sz. levelek. „Béla”: Benczúr Béla (1854-1941) építész, a festőművész öccse, „Dénes”: a művész Miklós nevű unokatestvérének fia.

2/ Bp. Hírlap, 1894. jan. 18. /emilio/(Kürthy Emil
12/ Nyolcszáz nagykorösi hősi halott emlékszobra = Magyarság, 1925. május 21., 15. A leleplezésről hírt adó Nemzeti Újság 1927. június 14-én 1011 személyről ír.

13/ Bartha Antal polgármester levele a Szépművészeti Múzeum igazgatójához, melyben segítséget kér a két nagyméretű szobor elhelyezéséhez és elszállításához. (1949. febr. 18. – Nagykorös, 139/1949 ikt.sz.)

14/ Dr. Novák László, az Arany János Múzeum igazgatójának levele szerzőhöz, 2008. aug. 26.

15/ Repr.: Magyarság, 1927. aug. 25.

16/ Boros Mihály: Magyar mesterek. Zala György = Képzőművészet, 1927. 4. sz. 3-4.

17/ 1848-49 Történeti Lapok, VI. évf. 1897. dec. 184-185. Az első, 1891-es pályázatra beküldött műveket ismerteti, többek közt Zaláét is. „A felvilágosodás génusza”, ill. mögötte „az önkényt jelképező kígyóra taposó oroszlán” motívuma későbbi műveiben - kis módosításokkal - tovább él. (Tisza István emlékműve, 1934 -pl.)

Az 1. pályázati fordulóval foglalkozik Gábor Eszter: Schickedanz Albert 1846-1915. Ezredévi emlékművek

múltak és jelennek. Bp. 1996. 103-104.

18/ Tersánszky J. Jenő: Hősök emléke = Nyugat, 1927. 17. sz. A Nagybányán született író fiatalon festőnek készült, innen a „szobrásztestvéreim” kifejezés.

19/ Oláh György: Hősi emléktérvek kiállítása a Múcsarnokban = Magyarság, 1927. aug. 19. 10.

20/ Farkas Zoltán: Egy furcsa hősi emlék = Nyugat, 1930. dec. 16. 882.

21/ Szeged városi levéltár adatai, ill. Tóth Attila: Szeged szobrai és muráliái, Szeged, 1993. 190-191. (Tanulmányok Csongrád megye múltjából, XX.)

22/ Jókai rendkívül meg volt elégedve a szoborral. Amikor Szeged hölgyei ünnepségre hívták, Keméndi Nándornéhoz intézett levelében ezt írja: „... magam helyett elküldöm mindenüvé azt a remekül készült mellszobromat, amelyet most végzett be Zala György szobrászművész barátom” = Vas. Újs. 1893. ápr. 16. Kacziány Ödön írása (A művészek Jókainak) szintén a Vas. Újs.-ban jelent meg. 1894. jan. 28. 59. repr. 53.

23 /Herman Lipót: A művészasztal, Bp. 1958. 101.

24/ Ambrozovics Dezső (1864-1919) író, újságíró, 1898 és 1901 között a Múcsarnok szerkesztője. (Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna unokája). Az éhes piktor: Móra Ferenc Múzeum, ltsz. 50.620.

25/ A Hét, 1905. ápr. 23. 269.